

Cecília Llobet/Eulàlia Morral

Essent tan recent la publicació de la Història de Castellar¹ del Dr. Antoni Vergés, on se'ns dona ben detallada la relativament abundant documentació sobre l'antiga parròquia de Sant Esteve de Castellar —ara coneguda per **Castellar Vell**—, i de l'article sobre la mateixa església, de Mn. Joan Bernades aparegut a «Forja» el setembre del mateix any, ens limitem aquí a repetir només les dates més importants per tal de situar una mica el nostre treball. Aquesta documentació, però, començà tan sols des de l'any 1052, en què l'església és venuda a la comunitat de St. Llorenç,² sense que existeixin indicacions anteriors ni referents a la seva consagració.³ L'únic que sabem, doncs, és que a mitjan segle XI la parròquia ja existia, i que a partir de llavors havia d'estar sota cura d'un vicari depenent de Sant Llorenç. Es realitzés o no tal cosa, el 1331 es torna a fer el mateix tràmit,⁴ i la unió amb aquell convent durarà fins el 1561, en què Sant Esteve és agregada a la comunitat de Preveres de Nostra Senyora del Pi, de Barcelona.⁵

Abans d'aquesta incorporació havia tingut lloc la construcció del campanar, ja que es coneix la benedicció de tres campanes, datada el 1553, i la fosa de la campana menor pocs mesos després.⁶ I encara en els segles

1. Ed. Montblanch-Martín, Barcelona, 1974.

2. Vergés, op. cit. IX, pàg. 75 i X, pàg. 85.

3. En el precepte de Lotari (986), i en les butlles de Silvestre II (1002) i Joan XVIII (1007) es parla d'una església de St. Esteve, depenent de St. Cugat, i situada en la vessant de la muntanya de Sant Llorenç. Aquesta situació fa difícil de creure que es tractés de Castellar Vell, com remarca ja el Dr. Vergés (cap. IX, pàg. 76 op. cit.).

4. Vergés, op. cit. XIII, pàg. 103.

5. Vergés, op. cit. XXV, pàg. 205 i XXVIII, pàg. 230.

6. Vergés, op. cit., XI, pàg. 89.

XVII i XVIII, sempre segons el mateix historiador, s'hi feien innovacions, com és l'ornamentació de l'altar major i d'altres laterals amb «taules i medallons»⁷ i la construcció d'altars barrocs.

Sant Esteve havia sigut fins llavors el centre d'una colla de masies disperses que formaven l'antic Castellar. Però a la vegada, anava augmentant la concentració de poblament en la zona del nucli actual, fins al punt que el 1773 s'obria allí la primera església, que havia de quedar com a nova parròquia i que aprofitava en la seva construcció bona part dels materials de l'abandonada **Castellar Vell**.

Aquesta, avui, totalment rodejada i coberta de vegetació i en un lamentable estat d'abandonament, presenta ja a primera vista diverses etapes de construcció. La part que sembla ser més antiga és el començament de la nau, sens dubte la part més mal conservada de tot l'edifici. Està coberta amb volta de mig punt, característica que la diferencia perfectament de la resta de la nau, amb volta molt més elevada i de punt d'ametlla, element que ja assenyalava per ell mateix una època posterior d'edificació. Actualment aquestes dues parts de la nau estan, a més, separades a l'interior per un petit mur que ha sigut afegit en època moderna. El primer tram de la nau, construït amb un aparell força irregular, toscament tallat i disposat en filades no massa iguals, té la volta de canó reforçada per dos massissos contraforts de pedra tosca i dels que només queden unes poques restes i els seus pilars d'arrencament.

En el mur de migdia d'aquesta mateixa nau apareix l'única **porta** d'entrada a l'església, molt senzilla, d'arc de mig punt amb dovelles de pedra tosca i doble arcada a l'interior. A més d'aquesta, sembla ser, segons un inventari del 6 d'octubre de l'any 1500,⁸ que hi havia una altra porta a la paret de ponent, on ara existeix un gran esvoranc.

Tant el tipus d'aparell com la seva planta i elements, especialment les quatre finestres —algunes d'elles tapiades— d'arc de mig punt amb dovelles de pedra tosca i esqueixades que trobem en els murs de migdia i septentrional, permeten apuntar la hipòtesi que aquesta primera part de la nau pertany a una primitiva església, construïda segurament en època romànica (segle XI?). Deuria ser d'un romànic molt senzill, i possiblement semblant al de l'ermita de Sant Pere d'Ullastre, situada als voltants de l'actual nucli de Castellar.

Aquesta primera església, de reduïdes dimensions i d'una sola nau, amb absis segurament semicircular, deuria resultar petita en època posterior i va ser ampliada mitjançant la construcció d'una altra església, de planta de creu, dues capelles laterals formant el transepte i únic absis de planta rectangular, que va ser afegida per la part de llevant per tal que l'absis conservés així la direcció cap a orient, com era costum en l'època medieval.

Per la construcció d'aquesta nova església es deuria enderrocar l'absis de l'anterior, del qual no queda en l'actualitat cap vestigi visible, encara

7. Vergés, op cit., XI, pàg. 91 «...al portal de ponent portes de roure ab una balda e barra trevessera...» (n.º 125).

8. Vergés, op. cit.: cap. óX, pàg. 75 «es poden examinar, en aquesta part més antiga, els fonaments de l'absis, quasi en la línia de les dues capelles fondes, o sia, en el creuer»...

que el Dr. Vergés⁹ va suposar veure'n els fonaments. Avui dia, degut a les moltíssimes devastacions que ha sofert el sòl de l'església —que presenta gran quantitat de desnivells— i que està molt per sota del seu nivell primitiu, sembla ser que no es conserven ja.

La segona església, amb els murs més potents, correspon evidentment a una altra època no sols pel diferent tipus de volta, sinó també perquè tota ella està lleugerament orientada cap al nord-est, fet que no trobem en el primer tram de la nau. A més, el seu aparell, regular, està més ben tallat i disposat en unes filades més uniformes que les de la part romànica, encara que en totes dues es va utilitzar el mateix tipus de pedra —de tonalitat vermellosa i grisenca— que és la més corrent en aquesta zona.

La nau de la segona església, gairebé d'igual amplada que l'anterior, està coberta com ja hem dit anteriorment, per una aïrosa i esbelta volta d'arc apuntat o d'ametlla, molt més alta i elegant que la de mig punt de la primera part. També l'arc triomfal de l'absis és apuntat, a l'igual que la seva volta. Les dues capelles laterals que formen el transepte, de planta rectangular i molt més baixes que la nau, queden completament apartades de la resta de l'església i comuniquen amb ella a través de dos arcs semi-circulars de pedra tosca que conserven encara traces d'un enguixat modern que cobreix també gran part de l'edifici.

La capella del costat septentrional, que comunica amb la sagristia per un gran forat que dona la impressió d'haver estat obert en època moderna, estava il·luminada per una petita finestra, actualment tapiada, d'arc semi-circular amb dovelles de pedra tosca i esqueixada.

Finestres molt semblants a aquesta les trobem també en els murs de migdia i llevant de l'altra capella, en la que segons l'inventari ja citat⁹ hi havia un altar dedicat a santa Magdalena, i en la part superior de l'absis de la nau, encara que aquesta no és visible a l'exterior degut a l'arrebossat modern que cobreix l'església en bona part. La tipologia d'aquestes finestres recorda molt les d'època romànica, i a més presenten una certa semblança amb les del primer tram de la nau, encara que les de les capelles i absis mostren una tècnica més perfecta i cuidada —especialment acusada en la talla de la pedra— i les seves obertures són més estretes i llargues que les anteriors, evidenciant sens dubte una època més avançada.

En l'actualitat aquesta part de l'església no té cap porta d'entrada, ja que, si bé existeix un gran esvoranc a la paret de migdia, aquesta obertura sembla haver estat practicada en època recent, sense que prèviament hi hagués una porta. En canvi, existia una obertura en la paret de ponent d'aquesta mateixa capella, ja que en el seu interior encara existeix, tapiada, i per fora s'observa bé l'arrencament de l'arc fet amb dovelles grans i ben tallades; va ser, però, tapada en construir-se l'actual campanar.

La datació d'aquesta segona part de la nau de **Castellar Vell**, junt amb el transepte i absis, és molt difícil i problemàtica. I si bé hi ha una sèrie d'elements, com la volta i l'arc triomfal de l'absis, d'arc apuntat, que la

9. Vergés, op. cit., XI, pàg. 87: «...Un altar de Sancta Magdalena...» (n.º 4). En l'altra capella hi havia, segons l'inventari recollit pel Dr. Vergés (pàg. 90) «lo altar de la ...ció de la Verge Maria appellat del Sant Spit...» (n.º 89). Com ja va senyalar Mn. Bernades en el seu article (op. cit., pàg. 9), deuria ser l'altar de l'Anunciació de la Verge.

situen clarament dintre l'època gòtica, n'hi trobem d'altres que mostren una evident procedència romànica, com per exemple la seva planta en creu, la disposició del transepte, l'arc semicircular d'entrada a les capelles o la tipologia de les finestres. Aquests últims elements podrien donar la impressió d'un gòtic molt primitiu, però cal tenir en compte per a la seva datació una sèrie de consideracions molt importants, com són la perfecció de l'arc apuntat i la supervivència en les zones rurals catalanes de les formes romàniques. A més, si mirem les dates documentals recollides pel Dr. Vergés¹⁰ podem comprovar que el benefici del Sant Esperit i de Santa Magdalena, els titulars de les capelles del transepte, no poden ser anteriors a la segona meitat del segle XIII.

Per tot això, podem aventurar la hipòtesi que la part gòtica de Castellar Vell, un gòtic molt senzill i solament clar en el tipus de volta i arc triomfal de l'absis, es pot situar cronològicament en el segle XIV, o com a màxim a finals del XIII, però no en època anterior. Ni tampoc la seva volta, llisa i sense nervis, i la gran quantitat d'elements que mostren una perduració de les formes romàniques ens permeten datar-la en una època posterior al segle XIV.

Quant al **campanar**, en sorprenent bon estat de conservació, ja hem vist com es tractava d'una obra de mitjan segle XVI. En construir-lo, el bastiren en part sobre la paret migdia de l'església, i en part sobre la cara oest del transepte, deixant així inutilitzable, com hem dit abans, la porta dovellada que s'hi obria, i que van tapiar per fora i estrènyer per dins —és possible que el seu interior servís de capelleta, i això expliqués la seva conservació—. És de planta rectangular, la paret exterior més potent que les altres, i fonamenta sobre un mur lleugerament desviat que no hem pogut indagar a què corresponia. L'aparell és regular, gran i ben esquadrat en els angles i no tant en l'interior, de la mateixa pedra rogenca que tota l'església. S'hi accedia per una porteta oberta en la pròpia capella Sur, de la qual partia l'escala, avui enrunada. Les quatre finestres que presenta són dues de mig punt i dues ogivals, oposades respectivament, i la de la cara sur és doble. Totes presenten clarament les traces d'haver estat escurçades per la part de baix. Dues motllures en la part superior completen el conjunt, que es cobria amb un arrebossat marcant filades de carreus simulats que es poden veure encara força bé.

La **sagristia**, clarament afegida en l'espai més o menys quadrat que quedava entre el transepte nord i la capçalera de l'església, ignorem el moment exacte en què va edificar-se, però sabem que és anterior al 1500 perquè ja en aquesta data, en l'inventari de la parròquia fet per en Dionís de Clasquerí, se'ns descriu a continuació de l'altar major i abans de la capella del Sant Esperit, que sabem que se situava en la banda Nord.¹¹

10. Vergés, XII. Segons ell, el benefici del St. Esperit va ser fundat per un tal Guillem de Pèlachs el 3 de Gener de 1269 (pàgs. 97-99), mentre que del de Sta. Magdalena no se'n coneix la data ni el fundador, encara que el Dr. Vergés apunta la possibilitat que la seva fundació fos deguda a algun membre de la família Clasquerí, que fins el segle XIII no va tenir les primeres possessions a Castellar.

11. Vergés, op. cit. XI, pàgs. 90-91, núms. 68-107.

Vergés apunta la possibilitat que la seva fundació fos deguda a algun membre de la família Clasquerí, que fins el segle XIII no va tenir les primeres possessions a Castellar.

Té una gran finestra a Llevant, i comunicava amb el presbiteri per una porta esbiaixada, ara molt malmesa.

A més d'aquestes modificacions, l'església de **Castellar Vell** va sofrir al llarg dels temps altres canvis, entre els quals podem destacar l'obertura d'una gran finestra rectangular a la paret Sur de l'absis, que es devia fer al tapar-se l'altra —coetània a la construcció de l'església—, que possiblement hauria quedat inservible en col·locar el retaule dedicat a sant Esteve i altres sants que, segons l'inventari ja citat,¹² decorava l'altar major, i les marques del qual són encara visibles a la paret; de segur que, arrencat del seu lloc en abandonar-se l'antiga parròquia, va entrar a formar part de la nova, com molts d'altres elements.

Apart dels trossos de murs enganxats perpendicularment al costat sur de l'església, que devien correspondre a la Rectoria,¹³ és evidentment afegit el citat anteriorment en la línia d'unió de la part romànica amb la gòtica. Per la seva disposició es veu bé que s'ha construït després de l'enrunament parcial dels murs de l'església i sembla, segons testimonis orals, que va ser fet quan ja la malmurada parròquia s'havia convertit en magatzem. Una porta, descentrada respecte a l'eix de les dues construccions, comunicava les dues bandes, i en la seva edificació es va aprofitar una pedra de premsa (costat nord, cara est).

Com s'observa en diferents punts, l'església era interiorment pintada de color blanc, sobre el qual s'havien marcat, en negre, uns carreus rectangulars. Sobre la part central de la volta gòtica es veuen, però, restes de **pintura policroma** on s'aprecia clarament una estrella de tipus geomètric, una rosàcia estilitzada i una sèrie d'entrellaços ja molt esborrats. Els colors són de magre i un to blavós, i segurament d'altres que es confonen ara en una sèrie de grups de taques en la zona més pròxima a la capçalera. Pel seu mal estat són impossibles de fotografiar i àdhuc de donar-ne la cronologia, i molt probablement, si segueix l'abandonament total en què es troba el conjunt, desapareixeran del tot dintre de pocs anys.

Castellar Vell, per les seves diferents èpoques de construcció, per la bellesa de les seves línies i el color de les seves parets, i pel paratge bonic on es troba, a més de ser un punt clau en la història de Castellar, no mereix la seva ruïna. Més, quan la feina de restauració, o almenys de consolidació, no seria difícil si es fés a temps, ara que encara les parets i el campanar, i les mateixes voltes —sense teulada!—, s'alcen segures i esveltes.

12. Vergés, op. cit., XI, pàg. 88.

13. En el mateix inventari del 1500, es parla de la rectoria després d'anomenar el portal de ponent. Tenint en compte que el recorregut comença en l'entrada de migdia, cal pensar que la Rectoria es trobava al sortir de nou, on ara hi han restes de diverses parets.